

Een roomse blik op het Nederlandse protestantisme in 1900

Een Vaticaanse enquête naar ‘protestantse propaganda’ en de antwoorden daarop

Dr. J.P. de Valk is senior-onderzoeker aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag.

De verhouding tussen protestant en katholiek heeft in de tweede helft van de negentiende eeuw steeds iets ambivalents gehad. Aan de ene kant woedde er een ondergronds gevecht over Nederland als ‘protestantse natie’. De April-beweging van 1853 was daar een opvallend teken van: een antipapistische storm die over het land trok toen de H. Stoel in Nederland opnieuw reguliere bisdommen instelde. Zo heftig werd het niet meer in de decennia daarna, maar bij allerlei gelegenheden bleek dat zowel de zich ontwikkelende vrijzinnige vleugel als de ‘volkskerk’-stroming binnen de Nederlandse Hervormde kerk, de eerste in samenwerking met anticlericale liberalen het ultramontanisme krachtig bestreden en de Roomse ‘bijwoners’ zoveel mogelijk buiten het hart van de natie trachtten te sluiten. Zij vonden daar steeds opnieuw aanleidingen voor. Vooral de openbare keuze van de katholieke leiding in 1868 voor eigen, bijzonder onderwijs en de dogmatische verklaring van het Vaticaans Concilie in 1870 over de onfeilbare uitspraken die de paus *ex cathedra* kon doen, wekten in deze kringen afkeer en angst op. Anderzijds kwamen rooms-katholieken en orthodoxe protestanten in het vierde kwart van de eeuw, in het bijzonder na de Doleantie van 1886, elkaar in ideologisch en politiek opzicht steeds nader, wat in 1901 resulteerde in het Coalitie-kabinet onder Abraham Kuiper. Diens concept van de verschillende ‘grondtonen’ van het nationale karakter, van ‘volksdelen’ en ‘soevereiniteit in eigen kring’ bood immers een uitweg uit een potentieel explosieve situatie, waarin aan rond eenderde van de bevolking het waarachtige burgerrecht bleef onttrokken, terwijl tegelijkertijd de politieke en maatschappelijke invloed van die groep bleef groeien. Niettemin was de relatie tussen protestant en katholiek ook in de laatste decennia van de eeuw een terrein vol voetangels en klemmen, dat met grote voorzichtigheid werd betreden.¹

Die ambivalente houding was wederzijds: ook aan katholieke kant bestonden gemengde gevoelens, waarin ‘wij’ en ‘zij’ werd af-

¹ Zie hiervoor in het bijzonder J. Vree, ‘Ijkpunt 1900. Het christelijke volksdeel: verdeeld over kerk en leer, vereend in de politiek’, in C. Augustijn en E. Honée (red.), *Vervreemding en verzoening. De relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland 1550-2000* (Nijmegen, 1998), 127-150; J. van Zuthem, ‘Heelen en halven’. *Orthodox-protestantse voormannen en het ‘politiek’ antipapisme in de periode 1872-1925* (Hilversum, 2001), 21-110.